

Eesti NSV julgeolekukomitee esimees sõpru võitmas ja inimesi mõjustamas

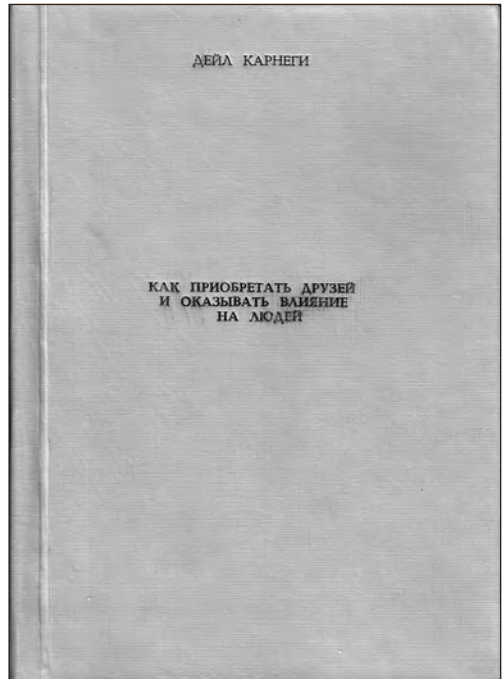
Hoiuraamatukokku satub trükiseid – ja mitte alati ainult trükiseid –, mis on siia toodud kas teistest raamatukogudest, kirjastustest, asutustest ning organisatsioonidest või siis ka eraisikute poolt. Eraisikud jäävad enamasti anonüümseks – tõstavad raamatukastid autolt maha või annavad kotid üle ja lahkuvad. Vahel saab raamatukastid või -kotid kohe läbi vaadata, vahel võimaldab tööjärg seda alles mõne aja pärast teha. Aga varem või hiljem tuleb langetada otsus, kas Hoiuraamatukogu vahetusosakonda jõudnud teavikule on lootus leida uut huvilist omanikku ja kasutajat või ootab seda ees taas kasutamine vanapaberina.

Ühel heal päeval 2016. aasta kevadel oli koos teiste raamatutega sorteerimislaual hallikaaneline köide, millele kirillitsas pressitud autori nimi ja pealkiri:

Дейл Карнеги

Как приобрести друзей
и оказывать влияние
на людей

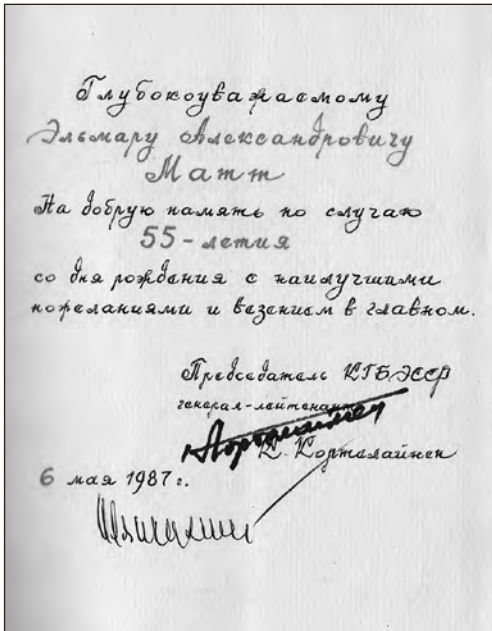
Ilmselt maailmas üks enim levinud raamatuid, millest ka vene keeles mitmel pool välja antud kümneid trükke. Raamatut avades selgus, et tegu ei olegi trükisega, vaid koopia trükisest. Kuna nõukogude korra ajal olid paljud raamatud kas keelatud või defitsiitsed, kuid huvi nende vastu seda suurem, siis üritati neid erinevatel meetoditel koopeerida – käsitsi või masinal ümber kirjutades, fotografeerides ja hiljem juba koopiamasinade abil – kellele just milline neist viisidest juhtus kättesaadav ja taskukohane olema. Käesoleval juhul oli tegemist nn. kserokoopiaga. Kuna tänasel päeval on seda Dale Carnegie raamatut vene keeles piisavalt saada, siis puudub vajadus hoida või lugeda sellest tehtud koopiat. Omal ajal suure hoole ja armastusega tehtud ning kindlasti palju

vaeva ja ka rahalist kulu nõudnud raamatute koopiad rändavad tänasel päeval tavaliselt ikka makulatuurikonteinerisse. See hallikaaneline väga korralikult köidetud koopia vääris aga tähelepanu hoopiski tänu pühendusele, mis vene keelest tõlgituna on järgmine:

Sügavalt austatud
Elmar Aleksandroviš Matt
Heaks mälestuseks
55. sünnipäeva puhul
soovides parimat ja vedamist kõiges olulises.
ENSV KGB esimees
kindral-leitnant
/allkiri/¹
K. Kortelainen
6. mai 1987

¹ Allpool on veel üks allkiri, mis kuulub Eesti NSV KGB aseesimehele kaadrite alal kindralmajor Aleksandr Ljap-tšihinile. Siinkohal tänud ekspertidele Valdur Ohmannile ja Meelis Saueaugule, kes allkirja tuvastada aitasid.

Elmar Matt. Foto: Georgi Tsvetkov. ERAF 2.2.115.7

Karl Kortelainen. Foto: E. Norman. EFA 204.0-136534

Eesti NSV KGB esimehe poolt „sügavalt austatud“ Elmar Matt oli aastatel 1980–1989 Eesti NSV Ministrite Nõukogu asjadevalitseja. Ta oli sündinud 6. mail 1932 Petserimaal. Kõrghariduse omandas Tallinna Polütehnilise Instituudi mäeosakonnas, töötas sealsamas 1956–1957 vanemlaborandina, oli 1957–1963 Tallinna 2. Keskkoolis õpetaja ja Tallinna 39. Keskkoolis õppealajuhataja. Astus 1960. aastal kommunistlikusse parteisse, oli 1963–1975 Eestimaa Kommunistliku Partei (EKP) Keskkomitee teadus- ja õppeasutuste osakonna instruktor ja I sekretäri abi, 1975–1977 EKP Tallinna linnakomitee sekretär ja 1977–1980 EKP Keskkomitee üldosakonna juhataja. Samuti oli ta Eesti NSV Ülemnõukogu X ja XI koosseisu saadik. Hiljem, aastatel 1989–1992 oli Elmar Matt Eesti NSV Ministrite Nõukogu alaline esindaja² Moskvaa, seejärel veel Eesti Pangas sularaha labori juhataja. Ta suri 17. märtsil 2013 ja on maetud Rahu-

mäe kalmistule.³ Seega oli tegemist Eesti NSV nomenklatuuri kuulunud tegelasega. Täna sel päeval võib tunduda arusaamatu, et Eesti NSV KGB esimees kindralleitnant Karl Kortelainen,⁴ kes ise kuulus nii Eesti NSV kui ka NSV Liidu

² Alaline esindaja täitis Eesti iseseisvuse taastamisel mingil määral suursaadiku rolli. Esimene iseseisvuse taastamise järgne Eesti Vabariigi suursaadik Jüri Kahn andis oma volikirjad üle 4. veebruaril 1992.

³ Lühieeluloo koostamisel on kasutatud: Eesti majanduse biograafiline leksikon 1951–2000, Tallinn, 2003, lk. 292. Samuti on kasutatud internetis leiduvaid andmeid.

⁴ Karl Kortelainen sündis 1. aprillil 1930 Väike-Estonia külas Kemerovo oblastis Lääne-Siberis, kuhu tsari ajal olid eestlased välja rännanud. Ta alustas teenistust NSV Liidu julgeolekuorganites 1948. aastal, lõpetas 1951 piirivalve sõjakooli, teenis piirivalvurina Karjalas, Saaremaal, õppis kindralstaabi akadeemias ja tõusis kiiresti ametiredelil, teenides mitmel pool, pikemat aega Kaug-Idas. Oli 15. juunist 1982 kuni 4. märtsini 1990 Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee esimees. Väidetavalt oskas ka eesti keelt, kuid ei kasutanud seda. Eestist lahkumise järel, 1990–1991 oli Moskvaa NSV Liidu piirivalvevägede peavalitsuse ülemas esimene asetäitja. Saadeti pensionile, sest toetas 1991. aasta augustis putšiste. 2000. aastast on taas piirivalveteenistuses – direktori konsultant.

nomenklatuuri, pidas „sügavalt austatud“ isiku 55. sünnipäeval vääriliseks kingituseks mingist raamatust tehtud koopiat!⁵

Dale Carnegie raamat „Kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi“ ilmus 1936. aastal.⁶ Sellest sai kiiresti bestseller, millest esimese aasta jooksul anti välja 17 trükki. Dale Carnegie eluajal⁶ tõlgiti raamat 31 keelde ja seda müüdi ligikaudu 5 miljonit eksemplari.⁷ Eesti keelde tõlkisid Dale Carnegie bestselleri Evi Lassen⁸ ja Marta Viidalepp⁹ ning see ilmus 1939. aastal kirjastuse „Loodus“ väljaandel.¹⁰ Ka teine trükk jõudis 1940. aastal ilmuda, siis aga Eesti okupeeriti ja Dale Carnegie raamat kanti keelatud raamatute nimekirja.¹¹ See tähendas, et raamatust pidi säilima vaid mõni eksemplar paari suurema raamatukogu kinnises nn. erifondis. Ülejäänud avalikus ruumis olnud eksemplarid kuulusid hävitamisele. Nõukogude Liidus oli Dale Carnegie raamat „Kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi“ keelatud 1980. aastate teise poole lõpuni, mil hakkasid puhuma uutmisajegade tuuled.¹²

NKVD/KGB üheks ülesandeks oli jälgida ka seda, et inimeste hulgas ei liiguks keelatud trükiseid – need tuli konfiskeerida ja hävitada. Samas oli aga Dale Carnegie raamat sõprade võitmisest ja inimeste mõjustamisest justkui KGB töötajatele käsiraamatuks kirjutatud. Kuna suur osa Eesti NSV KGB töötajatest olid venelased ja asutuse töökeelekski vene keel, siis sel põhjusel eesti keeles välja antud

Carnegie raamat neile kasutamiseks ei sobinud. Pealegi oli see ju kantud keelatud raamatute nimestikku – KGB-s poleks olnud sobilik seda paljundada ega levitada – mis siis, et ainult omade seas.

Nagu juba ka ülalpool öeldud, puudus Nõukogude Liidus inimestel vaba juurdepääs informatsioonile. Mida olulisemaks riiklikust seisukohast informatsiooni peeti, seda suurem oli salastatus ja väiksem inimeste ring, kes sellele ligi pääsesid. Riigi palgal olnud inimeste tegevuse tulemuslikkus eeldas siiski erialast informeeritust. Et seda konkreetsetes valdkondades tagada, oli mitmetele institutsioonidele antud võimalus ametkonnasiseselt väikeses tiraažis ja ainult ametialaseks kasutamiseks tööks vajalikke trükiseid välja anda. Nende kaanel ja tiitellehel oli märke „ametialaseks kasutamiseks“. Iga trükitud eksemplar kandis numbrit ja trükist välja andvas institutsioonis pidi olema eriosakond või konkreetne usaldusväärne töötaja,¹³ kes pidas arvet „ametialaseks kasutamiseks“ välja antud trükiste kasutajate kohta – need väljastati allkirja vastu. Nii püüti hoida kontrolli all, et olulisele informatsioonile pääseks ligi vaid võimalikult piiratud hulk seda vajavaid isikuid. Kuigi Nõukogude Liit oli end muust maailmast eraldanud raudse eesriidega, saadi siiski aru, et erinevates valdkondades konkurentsis püsimiseks tuleb siiski maailma asjadega kursis olla. Seepärast oli lubatud ka

⁵ D. Carnegie. How to win friends and influence people. Simon and Schuster, New York, 1936. Rahvusraamatukogus: RR 2-04-05449.

⁶ Dale Harbison Carnegie (24.11.1888–01.11.1955).

⁷ Nüüdseks on raamatud müüdnud juba üle 30 miljoni eksemplari. Time Magazine'is 2011. aastal avaldatud saja mõjukaima raamatu nimekirjas oli „Kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi“ 19. kohal.

⁸ E(e)vi Armilde Lassen (22.02.1916 Tallinn–15.02.1993 Stockholm), abielludes End. Lõpetas Narva Ühisgümnaasiumi 1934. Õppis Tartu Ülikoolis eesti keelt, kirjandust, kunstiajalugu, etnograafiat ja rahvaluulet 1934–1942. Kuulus üliõpilasseltsi „Veljesto“. Töötas 1940–1944 Tallinnas Eesti Kunstimuuseumis, 1944 põgenes Rootsi. Töötas seal „Svensk Kyrkor“ väljaandmisel ning Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudis. Kunstiajaloolane.

⁹ Martha (Marta) Wilhelmine Viidalepp (27.01.1907 Leetse–08.02.2006 Tartu), neiuana Strandberg (a-st 1935 Randmäe). Lõpetas 1925 Paldiski gümnaasiumi. Õppis aastatel 1925–1930 ja 1936–1937 Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas. Oli üliõpilasselts „Veljesto“ liige. Abiellus Richard Voldemar Viidalepaga.

¹⁰ D. Carnegie. Kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi. Loodus, Tartu–Tallinn, 1939, kordustrükk 1940.

¹¹ Vananenud väljaannete nimekiri nr. 1 trükistest, millised ei kuulu kasutamiseks raamatukogudes ega raamatukaubandusvõrgus. Tallinn, 1950, lk. 11. Muidugi oli ka „vananenud väljaannete nimekiri“ salajane ja saadeti laiali nimekirja järgi. Nimekirja tiraaž oli 2500 ja artikli autori kasutada oli eksemplar nr. 2109. Siinkohal avaldan tänu Kalju Tammarule, kelle valdusesse nimetatud rariteetne eksemplar kuulub ja kes artikli autorile lisaks ka bibliograafiaalast nõu andis.

¹² Kirjastus „Progress“ andis Moskvast välja venekeelse tõlke 1989. aastal ja järgnevatel aastatel anti nii venekeelset kui ka teistes keeltes tõlkeid välja juba mitmel pool lagunevas Nõukogude Liidus. Eestis ilmus omaaegselt E. Lasseni ja M. Viidalepa tehtud eestikeelsest tõlkest uus trükk Eesti Pühholoogide Liidu väljaandel 1990, sellele olid kirjutanud eessõna Jüri Allik ning Talis Bachmann. 1991. aastal ilmus seesama omaaegne tõlge ka psühholoogiakandidaat Anti Kidroni eessõnaga varustatult kirjastuse „Perioodika“ väljaandel.

¹³ Tavaliselt kaadritöötaja.

Läänes ilmunud olulisi väljaandeid tõlkida ja „ametialaseks kasutamiseks“ välja anda.

Vilniuses, aadressiga Dzeržinski 3, tegutses Leedu Teaduslik-tehnilise Informatsiooni ja Tehnilis-majanduslike uuringute Teaduslik Uurimisinstituut. 1976. aastal tõlgiti seal vene keelde (*sic!* mitte leedu keelde) ning anti „ametialaseks kasutamiseks“ välja Dale Carnegie „Kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi“. ¹⁴ Tõlge on tehtud 1973. aastal Indias Bombays üllitatud ingliskeelse väljaande järgi, ¹⁵ see on 1976. aasta väljaande tiitellehe pöördel ära toodud. ¹⁶ Samas on ka märgitud, et inglise keelest tehtud tõlke autoriõigus kuulub ülal nimetatud uurimisinstituudile. ¹⁷ Tõlke eessõnas kirjutatakse: „Pakume lugemiseks tuntud Ameerika spetsialisti D. Carnegie raamatu tõlget. Vaatamata sellele, et raamatut kirjeldatakse inimestevahelisi suhteid kapitalismi tingimustes, võib arvata, et paljud autori järeldused ja soovitusel võivad kasulikud olla meiegi spetsialistidele. Raamat pakub huvi ka seepärast, et nii juhtide omavaheliste kui ka juhtide ja nende alluvate vaheliste suhete kohta on kodumaist kirjandust veel vähe välja antud.“

Dale Carnegie raamatu „Kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi“ ja selle koopია lugu on hea näide Nõukogude ühiskonna absurduselt: Eestis eesti keeles ilmunud raamat on Nõukogude okupatsioonivõimude poolt ära keelatud, kuid keelatud raamatute leviku üle kontrolli teostava julgeolekuorgani kõrgeim juht laseb teha sellest samast keelatud raamatust Leedus välja antud ja „ametialaseks kasutamiseks“ mõeldud venekeelsest tõlkest koopia, et see

sünnipäeva puhul kinkida teisele Nõukogude Eesti võimukandjale. Kingitud koopial on jäetud kopeerimata originaali kaas, kus on tekst „Ametialaseks kasutamiseks“ ja eksemplari number. Nii ei olnud võimalik paljundatud koopia järgi tuvastada, missugust numbrit paljundatud eksemplari originaal kandis ning ke selle eksemplari eest allkirja andnud ja ka vastutav oli. Kahjuks ei ole koostööd ka raamatu viimast, trükiandmetega lehekülge. Artikli autoril õnnestus aga hankida 1977. aastal samast väljaandest tehtud kordustrukü eksemplar. ¹⁸ Selle viimaselt leheküljelt leiab tõlkija nime – Krasavin, Felix (Feliks) Petrovitš. Siinkohal tuleb vahemärkuse korras tähele panna, et Felix Krasavin oli endine poliitvang, kes mõisteti paragrahv 58 alusel 25 aastaks vangilaagrisse. Hiljem asus ta elama Iisraeli. Esines sõnavõtuga 2000. aastal Vilniuses toimunud kommunismikuritegudele hinnangu andmise kongressil. ¹⁹ Tõlke väljaandmise eest vastutas A. Navitskas, toimetaja oli F. Efimova, tehniline toimetaja J. Ustsila, korrektorid V. Baštanik ja S. Morozova. Väljaanne kandis numbrit 193 ja tellimuse number oli 130. Käskiri saabus firma informatsiooniteenistuse dokumentatsiooni tehnilise ettevalmistuse osakonda 4. jaanuaril 1977. Seejärel on veel ära toodud rida tehnilisi andmeid. Väljaande tiraaž oli 2200 (*sic!*) ja hind 72 kopikat. Et väljaanne oli mõeldud „ametialaseks kasutamiseks“ ja tegemist oli kordustruküga, siis on tiraaž hämmastavalt suur – ilmselgelt ei saanud tegemist olla mitte ühe uurimisinstituudi sisese vajaduse, vaid üleliidulise tellimusega. Tavapäraselt olid asutusesiseselt „ametialaseks kasutamiseks“

¹⁴ D. Karnegi. Kak priobretat´ druzej i okazyvat´ vlijanie na ljudej. Litovskij NII NTI, Vil´njus, 1976. Enamiku hiljem vene keeles ilmunud väljaannete pealkiri on tõlgitud „Kak zavoevyvat´ [võita] druzej i okazyvat´ vlijanie na ljudej“. Leedus ilmunuga on pealkiri täpselt samamoodi tõlgitud 1990. aasta Kiievi ja 1999. aasta Doni äärsel Rostovi väljaandel. Kemerovos 1990. aastal ilmunud väljaande pealkiri on aga tõlgitud „Kak [– –] vlijanie po ljudej“.

¹⁵ Nõukogude Leedus raamatu väljaandmist – kuigi siiski ainult ametialaseks kasutamiseks – võis soodustavalt mõjutada fakt, et konkreetne raamat, millest tõlge tehti, ei olnud välja antud mitte NSV Liidule vaenulikus läänemaailmas, vaid sõbralikus arengumaas Indias.

¹⁶ 1977. aastal samas välja antud kordustrukü tiitellehe pöördel puudub viide väljaande originaalile.

¹⁷ Nõukogude Liit oli ühinenud ülemaailmse autoriõiguse konventsiooni (Universal Copyright Convention – UCC) ehk nn. Genfi konventsiooniga 1973. aastal.

¹⁸ 1977. aasta kordustrukü oli juulis 2016 saadaval Interneti müügikeskkonnas Sena.lt: http://www.sena.lt/psichologija--sociologija/karnegi_dejl-kak_priobretat_druzej_i_okazyvat_vlijanie_na_lyudej. Artikli autor omandas selle 1 euro ja 42 senti eest Eesti Vilniuse saatkonna vanemõuniku Tiia Milleri kaasabil – siinkohal talle palju tänu!

¹⁹ Vt.: Rokas M. Tracevskis. Vilnius holds anti-communism forum, The Baltic Times 22.06.2000 (<http://www.baltictimes.com/news/articles/212/>, vaadatud 16.08.2016) ja Galina Ivanova. Labor Camp Socialism: The Gulag in the Soviet Totalitarian System ([#v=onepage&q=Galina%20Ivanova.&f=false](https://books.google.ee/books?id=CfsvCgAAQBAJ&pg=PT15&dq=Galina+Ivanova.&hl=et&sa=X&ved=0ahUKEwj2prLZvMXOAhUDDJokHeIaAG4Q6AEIHDA), vaadatud 16.08.2016).

mõeldud väljaanded tasuta, siin on tegemist aga täpse hinnakalkulatsiooniga.²⁰ Tagantjärele on raske öelda, kas sõprade võitmise ja inimeste mõjustamise käsiraamat jõudis Eesti NSV KGB esimehe kätte isiklike kanaleid pidi tema Leedu kolleegi(de) vahendusel või oli tegemist just selle süsteemi tellimusega ja Dale Carnegie raamatut jagati tsentraalselt. Need Eesti NSV KGB raamatukogu riismed, mis on Eesti Riigiarhiivi jõudnud, ei sisalda ühtegi väljaannet, mille autor oleks Dale Carnegie,²¹ kuid tegemist on, nagu juba öeldud, siiski ainult Eesti NSV KGB raamatukogu riismetega. Võib siiski oletada, et Leedus välja antud Dale Carnegie raamatu „Kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi“ venekeelset tõlget ei lugenud mitte ainult Eesti NSV KGB esimees Karl Kortelainen ise ja tema sõbrad, vaid see leidis käsiraamatuna kasutamist ka KGB struktuurides.

Eesti raamatukogudes on tänasel päeval mitmeid Dale Carnegie „Kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi“ hilisemaid venekeelseid väljaandeid, kuid raamatukogude kataloogis ESTER ei ole Leedus 1976. või 1977. aastal „ametialaseks kasutamiseks“ välja antud trükke. Huvitaval kombel ei ole neid ka Venemaa Riikliku Raamatukogu elektroonilises kataloogis.²² Küll aga on Leedus ilmunud venekeelne tõlge elektrooniliselt loetav või on sellele viidatud mitmetel venekeelsetel internetilehekülgedel.²³

Raamatute saatus võib olla sama põnev või vahel isegi veel põnevam kui see lugu, mis neis ära trükitud. Eesti Muinsuskaitse Seltsil on kavas ülal tutvustatud haruldust eksponeerida endise Eesti NSV Julgeolekukomitee (KGB) keldris Pagari tn. 1 avataval väljapanekul.²⁴

Peep Pillak

Peep Pillak

(1957), MA, vanemraamatukoguhoidja,
Hoiuraamatukogu, Suur-Sõjamäe 44 A,
11415 Tallinn,
peep.pillak@gmail.com

²⁰ Vaevalt, et iga Carnegie raamatut oma „ametialaseks tööks“ vajav „ametnik“ pidi selle omast taskust välja maksuma, küllap tegi seda tellija.

²¹ Rahvusarhiivi raamatukogu peaspetsialisti Piret Hindreuse e-kiri autorile 9. augustist 2016.

²² Vt.: <http://old.rsl.ru/table.jsp?f=1003&t=3&v0=%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%B8%2C+%D0%94%D0%B5%D0%B9%D0%BB&f=1003&t=1&v1=&f=4&t=2&v2=&f=21&t=3&v3=&f=1016&t=3&v4=&f=1016&t=3&v5=&cc=a1&s=2&ss=-31&ce=4>

²³ Vt. nt.: http://thelibrary.ru/books/karnegi/kak_priobresti_druzey_i_okazat_vliyanie_na_lyudey-read.html; http://royallib.com/read/deyl_karnegi/kak_priobresti_druzey_i_okazat_vliyanie_na_lyudey.html#40960; <http://helpiks.org/2-26416.html>; http://www.many-books.org/auth/4005/book/11569/eydemiler/semeynaya_psihoterapiya/read/148; http://pfu.tomsrk.ru/avtor/4005/uchebnik/11569/eydemiler/semeynaya_psihoterapiya/read/85; <http://rubooks.org/book.php?book=1864&page=1> (kõik vaadatud 16.08.2016).

²⁴ Maja omanikuga on Eesti Muinsusaitse Seltsil väljapaneku suhtes juba ammu kokkulepe olemas, paraku ei võimalda Pagari keldri külastajatele avamist aga Eesti Energia elektritrafo, mis takistab keldrisse sissepääsu Pikalt tänavalt.